

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра української мови та прикладної лінгвістики

**ЛІНГВІСТИЧНИЙ ПОРТРЕТ ПОДІЛЬСЬКОГО ГОВОРУ:
КУЛІНАРНА ЛЕКСИКА ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня «бакалавр»

студентки 4 курсу

галузі знань 03 «Гуманітарні науки»,

спеціальності 035 «Філологія»,

спеціалізації 035.01 «Українська мова

та література», ОНП «Українська

філологія та західноєвропейська мова»

Ірини ТУРОК

Науковий керівник:

к.філол.н., доцент кафедри української

мови та прикладної лінгвістики

Оксана СУХОВІЙ

«Допущено до захисту»

протокол засідання кафедри

української мови та прикладної лінгвістики

№ 15 від «6» червня 2024 року

завідувач кафедри _____

к.філол.н., доц. **Сергій РІЗНИК**

АНОТАЦІЯ

Турок І. Лінгвістичний портрет подільського говору: кулінарна лексика Вінницької області. Спеціальність «035 Філологія», освітня програма «Українська мова та література і західноєвропейська мова». Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2024.

Кваліфікаційна робота присвячена системному дослідженню кулінарної лексики подільського говору на території Вінниччини. Об'єктом дослідження стала кулінарна лексика подільського говору. Предмет дослідження – фонетичні, морфологічні та лексичні особливості лексики харчування в подільському говорі Вінницької області. Матеріал дослідження включає доступні відеоматеріали з соціальних мереж, діалектні тексти з праць Н. Шеремети, О. Оскірка, І. Гороф'янюк, а також власні записи діалектного мовлення 12 жителів Вінницької області (Вінницького, Гайсинського та Могилів-Подільського районів). Основними методами дослідження є описово-аналітичний, польових досліджень та лінгвістичного спостереження.

У роботі розглядаємо історію та основні риси подільського говору на різних структурних рівнях, аспекти дослідження назв їжі та напоїв в українському мовознавстві та в межах подільського говору. Описано культурні, історичні та географічні особливості традиційної кухні Вінниччини, а також досліджено фонетичні, морфологічні та лексичні особливості подільського говору на основі кулінарної лексики.

Результатом аналізу стало з'ясування особливостей лексики харчування діалектного мовлення населення Вінниччини, лексичного наповнення тематичної групи назв їжі та напоїв, а також відкриття перспектив для подальших досліджень інших тематичних груп лексики в подільському говорі.

Ключові слова: подільський говір, фонетика, морфологія, кулінарна лексика, лексико-семантична група, назви їжі та напоїв.

ABSTRACT

Turok I. Linguistic portrait of the Podilskyi dialect: culinary vocabulary of Vinnytsia region. Specialty "035 Philology", Education program «Ukrainian Language and Literature and Foreign Language». Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv, 2024.

The qualification work paper is devoted to a systematic study of the culinary vocabulary of the podilskyi dialect in the Vinnytsia region. The object of the study is the culinary vocabulary of the podilskyi dialect. The subject of the study is the phonetic, morphological and lexical features of the food vocabulary in the podilskyi dialect of Vinnytsia region. The research material includes available video materials from social networks, dialect texts from the works of N. Sheremeta, O. Oskyrko, I. Horofianiuk, as well as personal recordings of dialect speech of 12 residents of Vinnytsia region (Vinnytsia, Haisyn, and Mohyliv-Podilskyi districts). The main research methods used are the descriptive-analytical method, the method of field research, and the method of linguistic observation.

The work deals with the history and main features of the podilskyi dialect at different structural levels, aspects of the study of food and drink names in Ukrainian linguistics and within the podilskyi dialect. The cultural, historical, and geographical features of the traditional cuisine of Vinnytsia region are described, and the phonetic, morphological, and lexical features of the podilskyi dialect based on culinary vocabulary are investigated.

The result of the analysis was the clarification of the peculiarities of the food vocabulary of the dialect speech of the population of Vinnytsia region, the lexical content of the thematic group of food and drink names, as well as the opening of prospects for further research on other thematic groups of vocabulary in the podilskyi dialect.

Key words: podilskyi dialect, phonetics, morphology, culinary vocabulary, lexico-semantic group, names of food and drinks.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ПОДІЛЬСЬКИЙ ГОВІР: ІСТОРІЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОСНОВНІ РИСИ	8
1.1. Історія дослідження подільського говору	8
1.2. Опис подільського говору	12
Висновки до розділу 1	16
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛІНАРНОЇ ЛЕКСИКИ ТА ТРАДИЦІЙ ГАСТРОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВІННИЧЧИНИ	17
2.1. Аспекти дослідження назв їжі та напоїв	17
2.2. Культурні, історичні та географічні аспекти формування гастрономічної культури Вінниччини	20
Висновки до розділу 2	22
РОЗДІЛ 3. ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ КУЛІНАРНОЇ ЛЕКСИКИ ПОДІЛЬСЬКОГО ГОВОРУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	24
3.1. Фонетичний портрет подільського говору на основі кулінарної лексики Вінницької області	24
3.2. Морфологічний портрет подільського говору на основі кулінарної лексики Вінницької області	26
3.3. Лексично-семантичний портрет подільського говору на основі гастрономічної лексики Вінницької області	27
Висновки до розділу 3	40
ВИСНОВКИ	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	44
ДОДАТКИ	49
Додаток А. Діалектні тексти	49

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку української лінгвістики характеризується високим рівнем наукового інтересу до питань діалектології.

Актуальність нашої роботи полягає в перспективі системного дослідження тематичної групи кулінарної лексики подільського говору на території Вінниччини на різних структурних рівнях.

На основі аналізу можна зробити висновок про особливості лексики харчування діалектної мови населення цього регіону, лексичне наповнення тематичної групи назв їжі та напоїв, відкрити перспективи дослідження інших тематичних груп лексики в подільському говорі. Тому є значна кількість сучасних праць та доробків, присвячена вивченню назв їжі та напоїв у різних говорах.

Територією для дослідження обрано Вінницьку область (Вінниччина) – область у центрі України, на території якої побутує подільський говір.

На сьогодні серед праць українського мовознавства, у яких представлено системний опис кулінарної лексики подільського говору, є дисертація О. Оскірка [30].

Метою кваліфікаційної роботи є встановлення лінгвістичних особливостей у мовленні жителів Вінниччини на основі лексики харчування.

Для досягнення вказаної мети в роботі поставлено такі **завдання**:

- 1) дослідити історію та основні риси подільського говору на різних структурних рівнях;
- 2) виокремити аспекти дослідження назв їжі та напоїв як в українському мовознавстві загалом, так і в межах подільського говору;
- 3) дослідити культурні, історичні та географічні особливості традиційної кухні Вінниччини;
- 4) зібрати матеріали для подальшого аналізу лексики харчування;

5) схарактеризувати фонетичні, морфологічні та лексичні особливості подільського говору на основі текстів кулінарної тематики.

Об'єктом дослідження є кулінарна лексика подільського говору Вінниччини.

Предметом дослідження є фонетичні, морфологічні та лексичні особливості кулінарної лексики подільського говору Вінницької області.

Джерелами дослідження стали доступні відеоматеріали з соціальних мереж (детально описані у 3 розділі), діалектні тексти у працях Н. Шеремети «Говіркове мовлення у мовному просторі Поділля» [44], О. Осирка «Назви їжі та напоїв у східноподільських говірках» [30], у «Матеріалах до словника подільського говору» І. Гороф'янюк [26], а також власні записи діалектного мовлення: було опитано 12 жителів Вінницької області (Вінницького, Гайсинського та Могилів-Подільського районів).

Методи дослідження. Поставлена мета та наявні джерела дослідження обумовили необхідність використання описово-аналітичного методу, на основі якого було сформовано лінгвістичний портрет подільського говору Вінницької області. На етапі збору матеріалу використовували метод польових досліджень та метод лінгвістичного спостереження.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що воно сприяє поглибленню знань про діалектні особливості території, місцеву культуру та побут.

Практичним значенням дослідження є те, що проаналізований діалектний матеріал відкриває можливість для подальших масштабних досліджень тематичної групи назв їжі та напоїв у загальноукраїнському континуумі та інших тематичних груп лексики в подільському говорі.

Апробація роботи. Основні результати дослідження були представлені на VII Всеукраїнських наукових читаннях за участю молодих учених «Філологія XXI століття: нові дослідження і перспективи» (11 – 12 квітня 2024 року).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів (Розділ 1 «Подільський говір: історія, дослідження та основні риси»),

розділ 2 «Теоретичні основи дослідження кулінарної лексики та традицій гастрономічної культури Вінниччини», розділ 3 «Лінгвістичний аналіз кулінарної лексики подільського говору Вінницької області»), висновків, списку використаної літератури (44 позиції), додатків (7 діалектних текстів). Повний обсяг роботи становить 55 сторінок, основного тексту – 50 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ПОДІЛЬСЬКИЙ ГОВІР: ІСТОРІЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОСНОВНІ РИСИ

1.1. Історія дослідження подільського говору

Як зазначає С. Бевзенко, «подільський говір належить до волинсько-подільської групи говорів південно-західного наріччя, поширений на Поділлі — території історико-географічної області України, тобто в південній частині Хмельницької і Вінницької областей, охоплюючи частково й східну частину Тернопільської області, у південно-західних районах Київської і в західних Черкаської, у північнозахідних Кіровоградської, на півночі Миколаївської та на північному заході Одеської областей. На півночі подільські говірки межують із південноволинськими. Ця межа не є зовсім чіткою, тобто із значною смугою перехідних говірок. Східна ж межа збігається з межею південно-західних і південносхідних діалектів, а західна тягнеться з півночі на південь приблизно по р. Збруч, переходячи, зокрема в північній частині на території Тернопільської області, місцями на її правий берег, а на півдні йде приблизно по Дністру» [2, с.216].

Мовознавці вважають, що подільський говір є неоднорідним, оскільки «він межує з іншими говорами південно-західного наріччя (наддністрянським, покутсько-буковинським, волинським) та з говорами південно-східного наріччя (середньонаддніпрянським і степовим). Йому властиві ознаки, притаманні обом цим наріччям; проте переважають ті, що характеризують його як говір південно-західного наріччя» [32].

В історії дослідження подільського говору виділяємо чотири етапи.

Перший етап охоплює другу половину XIX століття і характеризується нагромадженням емпіричного матеріалу та вичленуванням подільського говору з-поміж інших говорів на території України. Уперше це було зроблено І. Вагилевичем у вступі до граматики української мови для галичан, виданої у 1845 р. Також подільський говір виокремлювали Я. Головацький у підручнику «Грамматика української мови» 1848 р. у межах волинсько-подільського наріччя,

О. Потебня, К. Михальчук у праці про українські наріччя, говори та говірки 1871 р. [25, с.20-22].

Як описує І. Сташкевич у своїй праці «Особливості подільського говору», «у другій половині XIX століття письменники, етнографи та фольклористи як Марко Вовчок, А. Свидницький, С. Руданський, М. Стельмах, М. Коцюбинський, М. Максимович, П. Чубинським та інші намагались зафіксувати пам'ятки живого народного мовлення подільського говору у збірках своїх праць або оповідань» [39].

Перша половина XX століття (переважно до 1917 р.) була часом початку другого етапу. Спрямований на лінгвістичний аналіз говору – фонетичних, граматичних, лексичних особливостей окремих говірок сіл колишньої Подільської губернії. У цей період активними дослідженнями займалися Г. Голоскевич, О. Сорочан, Б. Яцимирський, Є. Тимченко, О. Курило, Є. Грицак, Є. Рудницький, відомі окремі розвідки філологів Вінницького українського педагогічного технікуму ім. І. Франка. Науковці змогли визначити приналежність говору до конкретного наріччя, виокремити його мовні особливості, переважно на фонетичному рівні, почали використовувати зразки живого мовлення з фонетичною транскрипцією у словниках говірок [14].

Третій етап тривав упродовж другої половини XX століття і пов'язаний з активізацією лінгвістичних досліджень, зокрема діалектологічних, після Другої світової війни. Науковці звернули увагу на різні аспекти вивчення подільського говору:

- 1) окреслення меж подільського діалекту в дослідженнях Г. Шила – «Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра», Ф. Жилка – «Нариси з діалектології української мови», С. Бевзенка – «Українська діалектологія». Загальне членування діалекту здійснено в «Атласі української мови». Пізніше уточнювали межі подільського говору: Н. Шеремета – волинсько-подільське суміжжя, Г. Мартинова та Т. Тищенко – середньонаддніпрянськоподільські межі;

- 2) систематизацією основних рис говору на різних мовних рівнях займались Ф. Жилко, С. Бевзенко, П. Гриценко, І. Матвіяс;
- 3) активний розвиток лексикографічної роботи: «Словник подільських говірок» Д. Брилінського, «Словник специфічної лексики говірки села Писарівки (Кодимського району Одеської області)» О. Мельничука, а також подібні студії говірки окремого населеного пункту Поділля І. Грицютенка та А. Дердюка;
- 4) узагальнене дослідження окремих мовних особливостей подільського говору на різних структурних рівнях: фонетичному (монографія «Вокалізм південно-західних говорів української мови» А. Залеського, дисертаційне дослідження «Фонетична система західноподільських говорів української мови П. Ткачука, а також праці А. Очеретного, О. Курило, Г. Пелиха); фразеологічному (М. Доленко та Н. Коваленко); словотвірному (Я. Закревська) [14].

На четвертому етапі, що охоплював кінець ХХ – початок ХХІ століття, основним предметом дослідження є деталізація меж подільського говору та його окремих груп говірок.

Науковці, зокрема Г. Березовська, зауважують, що «у структурному відношенні подільський говір не є монолітним, а здійснити внутрішнє членування подільського говору не дозволяє відсутність сучасних монографічних описів говірок на всіх структурних рівнях та розпорошеність даних Атласу української мови у трьох томах. У мовній практиці склалася традиція членувати говір на західну, східну, північну і південну зони (західноподільська, східноподільська, північноподільська і південноподільська говірки)» [4, с.2].

Також за матеріалами Атласу української мови [1] і за даними монографічних досліджень «західноподільські говірки мають багато спільного з сусідніми наддністрянськими, північноподільські — з волинськими, південноподільські — з покутсько-буковинськими, східноподільські — з середньонаддніпряньськими та степовими говірками» [32].

За Л. Поліщук «окресленню сучасних меж подільського говору на матеріалі лексики присвячено праці Г. Мартинової, Т. Тищенко (подільсько-середньонаддніпрянська межа), Т. Шевченка (подільсько-степове суміжжя), Н. Шеремети (південноволинсько-подільська межа), О. Жвавої (подільсько-буковинсько-наддністрянське суміжжя). Внутрішнє членування подільського говору з урахуванням лексико-семантичних, фонетичних, морфологічних особливостей здійснено в дисертаціях І. Гороф'янюк, Г. Краєвської (центральноподільські), Н. Коваленко, А. Мединського (західноподільські), Г. Березовської (східноподільські говірки)» [35, с.1].

Серед сучасних науковців, І. Гороф'янюк, окрім східноподільських, виділяє центральноподільські говірки. Мовознавиця засвідчує, що «внутрішнє членування подільського говору на 4 зони (південну, північну, західну і східну) є не повним, адже зумовлене передовсім міждіалектним впливом на подільський діалект сусідніх буковинських, наддністрянських, волинських, степових і середньонаддніпрянських говорів. За результатами дослідження засвідчено функціонування окремої анклавної зони – зони центральноподільських говірок, для якої характерний мінімальний вплив сусідніх говорів і водночас наявні власні лінгвальні особливості на рівні фонетики, граматики та лексики» [12].

На карті «Діалектні зони центральноподільських і суміжних говірок» І.В. Гороф'янюк відділяє «центральноподільські говірки від східноподільських говірок лінією, що проходить на захід від міста Чечельник, східніше міста Тростянець, західніше міста Гайсин і західніше міста Іллінців у Вінницькій області».

За І. Гороф'янюк, з урахуванням аналізу ботанічної лексики, було виділено три діалектні макрозони центральноподільських говірок:

- 1) **північна макрозона** (говори перехідного типу до південноволинського говору південнозахідного наріччя) включає говори наступних районів Вінничини: Хмільницький, Козятинський, Погребищенський, Калинівський, північну частину Літинського та

Вінницького районів, північну та центральну частини Липовецького та Оратівського районів;

- 2) **південно-західна макрозона** (говори перехідного типу до західноподільських та частково буковинських говірок південно-західного наріччя) включає говори південної частини Літинського, Липовецького районів, центральної та південної частин Вінницького району, Барського, Жмеринського, Тиврівського, Немирівського районів, північно-західну частину Іллінецького, Гайсинського районів, Мурованоктуриловецького, Шаргородського, Тульчинського, Могилів-Подільського, Чернівецького, Томашпільського, Крижопільського районів, західну частину Тростянецького району, Ямпільського, Піщанського районів, західну частину Чечельницького району Вінницької області;
- 3) **південно-східна макрозона** (говори перехідного типу до середньонаддніпрянського говору південно-східного наріччя) включає говори центральної та південної частин Іллінецького району, територію Гайсинського, Теплицького, Бершадського районів та східну частину Тростянецького та Чечельницького районів Вінниччини [33, с.14-15].

1.2. Опис подільського говору

І. Гороф'янюк [12] та І. Сташкевич [39] виділили найголовніші риси подільського говору на основі праць Ф. Жилка [17, с.124-129], С. Бевзенка [2, с.216-218], І. Матвіяса [25, с.67-73], П. Гриценка [15, с.74-81].

Серед фонетичних ознак подільського говору мовознавці виділяють:

- повне або часткове нерозрізнення ненаголошених звуків [o] та [y]: *по\суда, по^\p'ig, ку\му, ро^\зумний, го^\p'ilka;*
- повне або часткове нерозрізнення ненаголошених [e] та [и]: *по\мижи, ми\не, ми\н'і, се^\ло;*

- унаслідок асиміляції до [у] в наступному складі [і] може переходити в [у]: \ц'улувати, \ц'улуй, \д'урка, \д'ура;
- твердість звука [р]: бура\ки, рату\вати, \расно, г\радки, ра\док, го\вору;
- передньоязикові приголосні [д], [т], [з], [с], [н] перед [і], що походить із давнього *о, не пом'якшуються: стил, ніс, сік;
- твердість кінцевого [ц]: х\лопе^ц, \м'іс'ац;
- вимова м'яких приголосних: з'ат', ўз'аў;
- повне ствердіння [в] у звукосполуках [с'в'], [ц'в']: с'\гато, ц'вах;
- у звукосполуках [с'в'], [ц'в'] м'якість приголосного може виражатися окремим м'яким звуком [й]: свйаш\ченик;
- збереження дзвінкості в кінці слів: дуб, н'іж, горб;
- оглушення дзвінких перед іншими глухими приголосними: \б'іхти, мо\лотшиї, с\тешка;
- протетичний [г]: гин\дик, го\рати, го\л'її, ўгосе\ни, \Голька, Ганд\реї;
- кінцевий приголосний [т] твердий у формах третьої особи дієслів теперішнього часу однини і множини (\робит, \носит, бо\лит), а також у формі другої особи множини наказового способу (їд'іт, не\с'іт);
- наявність епентетичного [л] на місці давнього *ј після губних приголосних: здо\роўл'а, ко\роўл'ачиї \рибл'ачиї, \жабл'ачиї, рип\л'ах;
- наявність епентетичного [н'] після губного приголосного [м] на місці давнього *ј: \памн'ат', м\н'ати, мн'а\куш, м\н'асо, ў\ремн'а;
- звукосполука [вн] переходить у [мн]: \р'імниї, р'ім\н'ати;
- звукосполука [ст] переходить у [с'ц']: \гос'ц'ї, мас'ц'у;
- стягнення подовжених приголосних: ко\лос'а, жи\т'а, в'ї\с'їл'а, к\лоча;
- метатеза: к'ір\нищ'а (кир\нищ'а), гоір\ки, мед\в'їд';

- субституція приголосних [хв], [кв] → [ф]: *ф'іст*, *\ф'іртка*, *фа\сол'а*, а також зворотнє явище: *бух\в'ет*, *х\верма*, *Х\в'інс'ка в'ї\на*;
- фонетично видозмінені форми числівників *ш\тири*, *йї\ден* і похідні від них [8], [12], [39].

Морфологічні особливості подільського говору:

- паралельні закінчення **-и**, **-і** в іменниках жіночого роду третьої відміни в родовому відмінку однини: *\соли* – *\сол'і*, *к\ров'і* – *к\рови*;
- закінчення **-ойу** в іменниках жіночого роду третьої відміни в орудному відмінку однини: *\ночойу*, *\печойу*;
- закінчення **-ови** (**-еви**) в іменниках чоловічого роду в давальному і місцевому відмінках однини: *хл\опц'ови*;
- відсутність розрізнення твердих і м'яких основ іменників: *ко\н'ом*, *г\рушойу*, *ол'і\ц'ом*, *дн'ом*;
- усічення закінчень у давальному і місцевому відмінках однини прикметників та присвійних займенників жіночого роду: *зе\лен'і тра\в'і* – *на зе\лен'і тра\в'і*;
- чергування **д//дж**, **з//ж**, **т//ч**, **с//ш** у дієсловах теперішнього часу в першій особі однини (*\ход'у*, *\нос'у*), у дієприкметниках (*\кос'аниї*, *ск\рут'аниї*), в інфінітивах перед суфіксом **-ува-** (*ви\ход'увати*, *ви\кос'увати*) відсутнє;
- у дієсловах другої дієвідміни в третій особі однини теперішнього часу поряд із формами з особовим закінченням **-т** (*\ходить*, *\носить*) уживають також форми *\ходе*, *\носе*;
- дієслівні форми майбутнього часу є паралельними: *\буду ро\бити*, *\буду ро\биї*;
- у формах вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників чи прислівників використовують суфікси **-ішч-**, **-ч-**: *доб\р'ішчий*, *\менче* [12].

У синтаксисі подільський говір характеризується такими рисами:

- підмет може виражатися іменником або займенником у родовому відмінку з кількісним числівником, що є його означенням: *Нас дв'ї м'ї\сило / а ро\били коро\ваї то бага\тен'ко*;
- поширеним є складений присудок у формі нечленного прикметника *\годен: Во\на не" \годна ўже хо\дити*;
- іменникові означення з прийменниками **до, на** в знахідному і родовому відмінках із вираженням мети, спрямованості на якісь предмети: *\банка до ко\си, во\да на \коси*;
- неузгоджене означення при іменниках зі значенням назв конкретних предметів виражене інфінітивом: *Во\да \коси \мити*;
- у множині іменник-істота виражений формою називного або знахідного відмінка: *\Майу \д'їти*;
- після дієслів-присудків (*говорити, казати, думати, згадувати* та подібні) уживають іменниково-прийменникові конструкції з прийменником **за**: *ка\зала за \тебе*;
- присудок зі значення *шукання, добування* реалізується іменниково-прийменниковими конструкціями із прийменниками **по, на**: *ї\ду на \рибу, п'ї\шоў по \їагоди* [12].

Вивченню лексики подільського говору присвячено велику кількість наукових праць, зокрема «Матеріали до словника подільського говору» І. Гороф'янюк [26], «Словник подільських говірок» Д. Брилінського [6], «Лексика подільських говірок у “Словарі української мови” Б. Грінченка» Н. Коваленка [23] та інші.

Характерні особливості лексики за тематичними групами досліджували: гончарська лексика – А. Мединський [27], рибальська лексика та лексика бджільництва, родинний обряд східноподільських говірок – Т. Тищенко [41], [42], [43], назви будівельних матеріалів у східноподільських говірках – Л. Поліщук [34], [35], назви їжі та напоїв у східноподільських говірках – О. Оскирко [30], назви одягу та прикрас у східноподільських говірках – Г. Березовська [4], лексика на позначення сільськогосподарських культур у східноподільських

говірках – Т. Громко [16], назви городніх рослин – О. Івашина [18], ботанічна лексика та номінація хліба центральноподільських говірок – І. Гороф'янюк [10], [13] , найменування житлового комплексу та хатнього начиння в українських говірках півночі Молдови – Д. Ігнатенко [19] та інші.

Висновки до розділу 1

Отже, детальне вивчення подільського говору відбувалося протягом певного періоду історії, що поділили на чотири етапи, однак на сучасному (четвертому) етапі не досліджено достатньо.

У мовній практиці подільський говір членують на західну, східну, північну і південну зони, а І. Гороф'янюк виділяє ще функціонування окремої анклавної зони – зони центральноподільських говірок з поділом на північну, південно-західну та південно-східну макрозони.

Багато науковців описали фонетичні, морфологічні на лексичні особливості говору, однак бракує сучасних праць із аналізом говору на різних структурних рівнях, збірок діалектного мовлення, словників подільського говору та подільських говірок, досліджень різних тематичних груп лексики та фразеологічних одиниць тощо.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛІНАРНОЇ ЛЕКСИКИ ТА ТРАДИЦІЙ ГАСТРОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВІННИЧЧИНИ

2.1. Аспекти дослідження назв їжі та напоїв

Лексика, пов'язана з їжею та напоями в говорах української мови, викликає значний інтерес серед дослідників та є важливим об'єктом для аналізу в різних аспектах:

- культурний (кулінарна лексика відображає звичаї, традиції та особливості народу);
- соціальний (кулінарна лексика є вагомим елементом самоідентифікації та спілкування в різних соціальних групах);
- лінгвістичний (дослідження кулінарної лексики сприяє кращому вивченню фонетичних та морфологічних рис мовлення, розумінню лексико-семантичних відносин, процесів словотворення, а також розвитку лексикографії).

За О. Оскиркою [31] дослідження назв їжі та напоїв мовознавці здійснюють за декількома напрямками:

- 1) *Системний опис назв їжі та напоїв у діахронії* («проаналізовано назви їжі та напоїв у писемних пам'ятках у колективній академічній праці «Історія української мови. Лексика і фразеологія»; описано історію окремих назв продуктів харчування в монографії В. Німчука «Давньоруська спадщина в лексиці української мови»; В. Нейвот вивчав лексику харчування в наукових розвідках з історії української мови; частково з'ясовано історію номенів на позначення продуктів харчування З. Козиревою; тематичну групу лексики назв їжі, страв на основі трьох козацьких літописів кінця XVII – початку XVIII століття досліджувала О. Крижко; назви продуктів харчування, страв та напоїв на матеріалі пам'яток XIV – XVII ст. вивчав С. Яценко»).

- 2) *Системний опис стану сучасних назв в окремих ареалах української мови* («здійснено наукові розвідки, присвячені назвам їжі та напоїв різних діалектних континуумів: З. Ганудель – східнославацькі, Є. Турчин, Г. Вешторт – поліські, Е. Гоца – карпатські, Н. Загнітко – східностепові, М. Волошинова – східнослобожанські, Л. Борис – буковинські, В. Різник – говірки надсянсько-наддністрянського суміжжя»).
- 3) *Опис окремих лексико-семантичних груп, пов'язаних із лексикою харчування у складі інших тематичних груп* («М. Бігусяк системно описав і назви обов'язкових обрядових страв Гуцульщини; В. Конобродська окремі параграфи монографії присвячує обрядовим стравам поліського поховального обряду; назви обрядової їжі у складі лексики весільного обряду східнослобожанських говірок вивчала І. Магрицька, бойківських – Н. Хібеба, родильного обряду східностепових говірок – В. Дроботенко, назви м'ясних продуктів у складі лексики тваринництва поліських говірок – В. Куриленко, назви молочних продуктів вівчарства у закарпатських говірках – Й. Дзензелівський, назви їжі пастухів в гуцульських говірках – Т. Ястремська, українську кухню в словах вивчають Н. Хобзей, А. Поповський та ін.»).
- 4) *Лінгвогеографічна фіксація діалектних назв їжі та напоїв* («назви їжі, напоїв та кухонного начиння репрезентовані в «Атласі української мови», «Лінгвістичному атласі українських говорів Закарпатської області УРСР» Й. Дзензелівського, «Атласі українських говорів Надсяння» Я. Рігера, «Лінгвістичному атласі українських говорів Східної Словаччини» (Т. 1. «Назви страв, посуду і кухонного начиння») З. Ганудель, «Атласі лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР» П. Лизанця. Додатками до дисертацій оформляють матеріали фактично регіональних атласів: В. Різник – 22 карти; додаток

дисертації Н. Загнітко «Атлас лексики народного побуту (назв їжі та напоїв) східностепових говірок» – 105 атомарних і синтетичних карт; в Атласі лексики на позначення їжі, посуду й кухонного начиння, додатку до дисертації М. Волошинової – 108 карт поширення явищ лексичного, семантичного, фонетичного рівнів»).

Кулінарну лексику подільського говору досі системно не вивчали, однак у деяких працях є окремі лексеми на позначення назв їжі та напоїв або досліджено окремі тематичні групи лексики харчування.

- *Подільський говір загалом:* окремі лексеми на позначення кулінарної лексики зафіксовано в «Матеріалах до словника подільського говору» І. Гороф'янюк [26], діалектних текстах у праці Н. Шеремети «Говіркове мовлення у мовному просторі Поділля» [44].
- *Східноподільські говірки:* дисертаційна робота О. Оскирка «Назви їжі та напоїв у східноподільських говірках» [30]; аналіз назв м'ясних та рідких страв та хліба в окремих розвідках К. Кацалапенко [20], [21]; номінація обов'язкових обрядових страв у працях Т. Тищенко «Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи» [41] та Г. Танцюри «Весілля в селі Зятківцях»; назви напоїв із меду – у тематичному словнику «Лексика бджільництва Східного Поділля» Т. Тищенко [42]; досліджена рибальська лексика Т. Тищенко [43]; описано сільськогосподарську лексику, зокрема ту, що пов'язана з городництвом у праці А. Романченко [37]; декілька лексем на позначення їжі, напоїв та кухонного начиння з говірок Східного Поділля увійшло до регіонального словника Д. Брилінського [6].
- *Центральноподільські говірки:* лексеми на позначення їжі та напоїв у працях І. Гороф'янюк та В. Борищука «Запозичення як спосіб номінації їжі та напоїв у центральноподільських говірках» [11], І. Гороф'янюк «Ботанічна лексика центральноподільських говірок: матеріали до лексичного атласу української мови» [13].

2.2. Культурні, історичні та географічні аспекти формування гастрономічної культури Вінниччини

Національна кухня, зокрема гастрономічні традиції окремих регіонів, є невід'ємною частиною та однією з основних ознак культурного надбання етносу. Головними чинниками, що визначали систему харчування народу, були культурні, історичні та географічні.

Можна виокремити кілька аспектів *культурного впливу* на формування традиційної кухні: селянська культура, зокрема і сімейні звичаї, релігійність та обрядовість.

Віками на регіональному рівні відбуваються процеси взаємовпливу та взаємозбагачення культур різних субетносів, тому можна твердити, що регіональна культура являє собою сукупність матеріальних і духовних явищ, які складають своєрідну систему культурних ознак наявних етнічних співтовариств [5, с.89-90].

Особливостями приготування страв є використання натуральних продуктів як рослинного, так і тваринного походження, сезонних овочів і фруктів.

Кухня Вінниччини відображає тісний зв'язок з природою та практичне використання доступних продуктів, розвиток галузей сільського господарства (садівництва, городництва, скотарства, свинарства, птахівництва, рибальства, бджільництва). Це підкреслює її раціональність, унікальність та автентичність протягом багатьох століть.

Щодо *історичних аспектів* можна сказати, що «українська національна кухня склалася досить пізно, в основному до початку – середини XVIII ст., а остаточно на початок XIX ст. Доти її складно було відрізнити від споріднених їй польської та білоруської кухонь. Це пояснюється тривалістю і складністю процесу формування української нації та української держави. Після монголо-татарського нашествя на Київську Русь Україна випробувала агресію литовських, угорських, польських феодалів, внаслідок чого різні частини території її входили до складу різних держав (Литви, Польщі, Угорщини, Румунії)» [9].

Загалом, українська кухня є регіональною, але кухня Центральної України, особливо областей центру Правобережжя, відрізняється більшим різноманіттям страв, які не зазнали такого значного впливу, як західно- та східноукраїнські регіони.

Протягом багатьох століть різні етнічні групи, такі як українці, поляки, євреї, німці, молдовани та інші, проживали на території Вінниччини й приносили свої традиції, страви, кулінарні вподобання та способи приготування. Це стало причиною змішання культурних впливів на урізноманітнення та оновлення в гастрономічній сфері суспільства. Звісно, що українська кухня є основою подільської, але також із впливами турецької, російської, польської, єврейської, німецької кухонь.

Надалі значного впливу гастрономічна культура Вінниччини зазнала через панування литовсько-польських магнатів. З'являються страви польського походження, наприклад, *пизи, бігус, зрази*.

Східне Поділля – територія формування перших козацьких ватаг, тому поширеними є страви так званої «польової кухні», наприклад, *м'ясна чи рибна юшка, куліш, мамалига, галушки, вареники, в'ялена риба, сало*.

У кінці XVIII ст. території Правобережної України починають належати Росії. Якщо раніше українська кухня переймала європейську систему харчування, то в той період переважали овочеві страви. Це пов'язано із закріпаченням значної частини населення та соціально-економічними змінами в суспільстві. Популярними стають страви типу *капусняка* та *розсольника*.

У радянський період нововведеннями в раціон українців стали різні види макаронів та вермішелі, салати, заправлені майонезом, вінегрет, рис. Активно почали застосовувати такий спосіб зберігання продуктів, як консервація.

Така традиція радянської кулінарії ще довго зберігалася в Україні, навіть після проголошення незалежності 1991 р. Наразі ряд чинників, таких як глобалізація, адаптація до сучасності, культурний обмін, веганські чи вегетаріанські системи харчування, розвиток ресторанної індустрії, впливають на зміни в харчуванні українців. Однак процес відновлення національної

гастрономії активно розпочався з 2014 р., метою якої є збереження традицій, культурної ідентичності, локальних продуктів, а також розвиток туристичного потенціалу країни.

Географічно Вінниччина розташована в центральній частині України, у межах Поліської низовини та Подільської височини. Саме тому є велике різноманіття сільськогосподарських продуктів, таких як зернові, овочі, фрукти, молочні продукти та м'ясо, що утворюють основу для приготування традиційної їжі регіону.

Загалом, землі Поділля є родючими та досить придатними для ведення сільського господарства. Кліматичні та географічні особливості цього краю дозволяли харчуватися продуктами як рослинного походження, так і тваринного. «Вінницька область розташована в лісостеповій зоні; рослинність є характерною для цієї зони. Лісистість території складає 14,2%. В області дуже різноманітна фауна: водиться багато як лісових звірів (лосі, олені, зубри, дикі свині, бобри, вовки, лиси, кози, їжаки, борсуки, куниці, тхори, зайці), так і степових (безліч гризунів) та водяних (норка, видра). Безліч водяного, болотяного, лісового й степового птаства (дикі гуси й качки, чорногуз, чапля, журавель, голуби, перепелиця та ін.), бджоли в липових лісах, а в річках і озерах – розмаїття риби (короп, лящ, сом, щупак тощо). По території області протікають 204 річки, із них найбільші: Південний Буг та Дністер. Із кожним роком збільшуються посівні площі під зернові культури та в першу чергу — озиму пшеницю, ячмінь, соняшник, кукурудзу, гречку, просо і цукровий буряк» [38].

Висновки до розділу 2

Системного вивчення кулінарної лексики подільського говору на тернах українського мовознавства досі не було. Зафіксовано праці з аналізом окремих тематичних груп лексики на кулінарну тематику та окремі лексичні одиниці в «Матеріалах до словника подільського говору».

Визначено культурні, історичні та географічні аспекти, що впливали на формування гастрономії Вінниччини.

Отже, аналіз регіональної народної кулінарії, зокрема лінгвістичне портретування, не втрачає своєї актуальності, сприяє збереженню й збагаченню культурної спадщини та доводить важливість детального вивчення кулінарної лексики подільського говору.

РОЗДІЛ 3. ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ КУЛІНАРНОЇ ЛЕКСИКИ ПОДІЛЬСЬКОГО ГОВОРУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Фонетичний портрет подільського говору на основі кулінарної лексики Вінницької області

Дослідження подільського говору проведено шляхом аудіозаписів із дванадцятьма жителями Вінницької області (Вінницького, Гайсинського та Могилів-Подільського районів), а також опрацюванням відеоматеріалів Бабусі Ніни (https://www.tiktok.com/@_nasha_babyshka?t=8mkrHqPAuQ&r=1) у соціальній мережі «ТікТок» та онлайн-проєкту страв української кухні «За родинним столом» Гайсинського МБК (<http://surl.li/ucwdf>), діалектних текстів у працях Н. Шеремети «Говіркове мовлення у мовному просторі Поділля», О. Осирка «Назви їжі та напоїв у східноподільських говірках», І. Гороф'янюк «Ботанічна лексика центральноподільських говірок: матеріали до лексичного атласу української мови». У зібраному діалектному матеріалі розповідають про традиційну їжу досліджуваної території, тому подальший аналіз, що дає змогу нам охарактеризувати фонетичний, морфологічний та лексично-семантичний портрет діалектної мови представників подільського говору Вінницької області, базується на кулінарній лексиці.

Ненаголошений вокалізм подільського говору є шестифонемним [2, с.7].

У подільському говорі найбільш поширеним є явище зближених між собою звуків [e] та [и] у ненаголошеній позиції. Як наслідок – виступають у позиційних варіантах [e^н] та [и^е], або ж зливаються в одному звукові. Наприклад, *ти^е\ріг, ли\м'ішка, кес\л'ак*.

Звук [o] у ненаголошеній позиції перед наголошеними [y] та [i] вимовляється як [o^y], інколи як [y]: *ко^yлу\туха, гулуб\ц'і, ко^yp\ж'і, го^y\p'іх*.

Повне або часткове нерозрізнення ненаголошених [o] та [y]. Наприклад: *\б'ігус – \б'ігос*.

Нерозрізнення [o] та [a] в ненаголошених складах – помірне акання у словах *та\мат, кара\ваї, ма\чати* та гіперичне окання у слові *ко\лач*.

Поширеним є звук [i], що виступає наслідком подовження *o та *e, які опинилися в історично закритих чи в так званих новозакритих складах, тоді як у відкритих складах ці етимологічні звуки *o, *e зберігаються. При цьому спостерігається чергування [o] та [e] з [i]. Наприклад: *печ'*.

Також явище нерозрізнення ненаголошених [i] та [и] спостерігаємо у словах *помидор, сал'т'и\сон, ц'и\бул'а*.

Ряд фонетичних особливостей подільського говору безперечно пов'язаний також з особливостями звучання приголосних звуків. Так, депалаталізація звука [p'] – одне з найпоширеніших фонетичних явищ у подільському говорі. Наприклад: *бура\ки, ве\чера, н\ражити*. Така риса характерна для більшості південно-західних говорів.

Також спостерігаємо твердість кінцевого [ц] (переважно у західноподільських говірках або ж південно-західній макрозоні за І. Гороф'янюк): *холо\дец, го\лу\бец, гесе\ледец*.

Твердий кінцевий приголосний [т] у формах третьої особи дієслів теперішнього часу однини і множини: *\робит, \носит, \р'їжут*, а також у формі другої особи множини наказового способу: *мас\т'ит, не\с'ит*;

Звукосполука [кв] реалізується звуком [ф]: *фасо\л'а*, а також навпаки – звук [ф] – звукосполукою [хв]: *бух\вет, хвар\тух*.

Розвиток вставного [н'] у сполучі губних приголосних з *e, наприклад, *м\н'асо, м\н'ата, м\н'ати*.

Оглушення дзвінких приголосних, що стоять перед глухими: *пер'їш\ки, браш\ка*.

Африката [дз] часто переходить у звук [з]: *куку\руза, \гоз'а*, а також перехід [з] в [дз]: *б\риндз'а*.

Помітне вживання протетичного [г]: *гоір\ки, го\л'ї, го\кун', гесе\ледец'*.

У деяких словах спостерігаємо розподібнення у сполучі [чн]: *тше^н\нишинї, му\лошинї*.

Ще однією рисою є стягнення подовжених приголосних: *на\с'ін'а*, *ко^у\р'ін'а*.

3.2. Морфологічний портрет подільського говору на основі кулінарної лексики Вінницької області

У говорі жителів Вінницької області часто спостерігається поплутання в роді, наприклад, *поми\дор – поми\дора*, *абри\кос – абри\коса*, *о\л'ійа – о\л'ій*. Також вживання лексеми *фа\сол'і (фа\сул'і)* тільки у формі множини.

У подільському говорі збережені форми двоїни з числівниками **два**, **три**, **чотири**: *два відра – дв'і в'ід\р'і*, *три яйця – три йаї\ц'і*, *чотири риби – чо\тир'і /риб'і*.

Іменники другої відміни чоловічого роду м'якої і мішаної груп в орудному відмінку приймають закінчення твердої групи **-ом**: *крохма\л'ом*, *но\жом*, *бори\чом*.

Флексія **-ом** також є в іменниках середнього роду другої і четвертої відмін у формі орудного відмінка: *\з'іл'ом*, *йаї\ц'ом*, *поро\с'ом*.

Іменники першої та третьої відміни жіночого роду м'якої групи у формах орудного відмінка однини набувають закінчення твердої групи **-ойу**: *бара\бол'ойу*, *пше^н\ниці'ойу*, *\сол'ойу*.

Індукція іменників другої відміни на іменники першої відміни у формі родового відмінку множини: *ст\рав'іў*, *\йаїц'іў*.

Також спостерігається вживання паралельних закінчень **-и**, **-і** в іменниках жіночого роду третьої відміни в родовому відмінку однини: *\кров'і – \крови*, *\сол'і – \соли*.

Форми давального і місцевого відмінків однини прикметників жіночого роду мають усічену флексію **-і**: *у га\рач'і во^у\д'і*, *у хо^у\лодн'і к'ім\нат'і*.

Якісні прикметники набувають вищого ступеня порівняння, зазвичай, за допомогою суфікса **-ішч-** (*смачний – смач\н'ішчїї*, *гарячий – гара\ч'ішїї*) та суфікса **-йушч-** (*холодний – холод\н'ушчїї*, *жирний – жи^р\н'ушчїї*).

Вживання форми дієприкметників із суфіксом **-ан-**, що відповідає літературному суфіксу **-ен-**: *запечений – за\печаний*.

Інфінітиви вживаються переважно з суфіксом **-ти**: *с\мажити, тушку\вати, ва\рити*.

При дієвідмінюванні дієслів у формах першої особи однини теперішнього часу спостерігаємо збереження давнього приголосного основи [д], [т], [з], [с]. Ці приголосні завжди зберігаються без чергування: *цідити – \ц'ід'у, колотити – ко\лот'у, носити – \нос'у*.

Дієслова другої дієвідміни в третій особі однини теперішнього часу (*\робит, \носит*) мають також форми типу: *\робе, \носе, ко\лоте, \ц'іде*.

Творення майбутнього часу дієслів недоконаного виду можливе як аналітичними, так і синтетичними способами: *\р'ізатиму, \буду \р'ізати, \буду \р'ізаў*.

Вживання давньоминулого часу: *був йів, \була \пила, \були го\ту\вали*.

3.3. Лексично-семантичний портрет подільського говору на основі гастрономічної лексики Вінницької області

Характерною особливістю подільського говору є його лексичне розмаїття. Чимала кількість слів, які повсякденно використовують мешканці Вінницької області, пов'язана з кухнею: назви страв, інгредієнтів, кухонного приладдя, способів приготування. На основі самостійно зібраного матеріалу та «Матеріалів до словника подільського говору» І. Гороф'янюк зроблено аналіз певних лексичних особливостей.

Лексичні діалектизми ми об'єднали в п'ять семантичних груп, що дає змогу краще структурувати слова. На основі зібраних текстів можна виокремити такі групи лексики:

1. Загальні назви їжі та часу її приймання

Для позначення загальних назв їжі використовують лексеми *\йїжа, йї\да, \йїдло, хар\ч'і*.

Загальними назвами страв відповідно до етапу споживання їжі є субстантиви *p'íd\ke* ‘перші страви’, *ga\r'ache* (*ga\rache*) ‘страви, які подають гарячими’, *so\lodke* (*so^\lodke*) ‘солодощі’.

До назв приймання їжі залежно від часу її приймання належить:

- *s'n'í\данок*, *\s'n'íдан':a* ‘ранкове приймання їжі’;
- *o\b'íd* (*go\b'íd*) ‘приймання їжі опівдні’, ‘ритуальне приймання їжі (поминальне, весільне)’;
- *ve\чер'a* (*ve\чера*) ‘вечірнє приймання їжі’;
- *\полуден'* (*no\луден'*), *\полудник* (*no\лудник*) ‘приймання їжі опівдні, між сніданком і вечерею’;
- *n'íдве\ч'ірок* ‘приймання їжі між обідом і вечерею’.

2. Назви їжі тваринного походження

2.1. Назви молочних продуктів

На позначення загальних назв молока та молочних продуктів зафіксовано лексеми *mo^\лочка*, *mo^\лочне* та його фонетичні варіанти *mo\лошне*, *mo^\лошне*, також лексему *mo\лозиво* на позначення першого молока після пологів у корови.

- Верхній шар незбираного кислого згуслого молока або вершків у всіх досліджуваних говірках номінують лексемою *сми^e\тана*.
- На позначення густого продукту молока, одержуваного шляхом сепарування свіжого молока зафіксовано мононазви *ве^uри\ки*, *с\л'іўки* та аналітичне найменування *сме^u\тана со\лодка*.
- Молочний продукт, що вироблений шляхом збивання сметани, вершків або молока, у досліджуваних говірках номінують лексемою *\масло*.
- Лексема *сир* покриває говірки всієї досліджуваної території. Кисломолочний сир у досліджуваному говорі має номінацію *сир до\машиⁿ'її*, а широко поширені страви з нього – *\сирник*, *сир за\печений* (*за\печаний*), *зани\канка \сирна*.

- На позначення солоного сиру з коров'ячого молока зафіксовано лексему *б\ринза* з фонетичними варіантами *б\риндза*, *б\риндз'а*.
- Також лексеми *\р'ажанка* (*\ражанка*) та *коло\туха* (*ко\лу\туха*) на позначення густого молочного продукту, виготовленого з пряженого молока, є однією з вживаних у досліджуваному говорі.
- На позначення прокислого молока використовують лексему *ки^е\л'ак*, *моло\ко \кисле*.
- Зафіксовано лексему *си\рватка* та її фонетичні варіанти *\сироватка*, *\сирватка*, що означає 'продукт, що отримують шляхом переробки молока під час виробництва сирів'.

2.2. Назви м'яса і м'ясних страв

2.2.1. Назви частин м'яса

У подільському говорі, зокрема в східноподільських говірках, виявлено «такі номени, мотивовані лексемами на позначення анатомічних частин тіла тварини:

- *г\руди* → *гру\динка*, *груд\ниц'а* 'м'ясо з передньої частини туші тварини';
- *ш\ийа* → *о\шийок* 'м'ясо з шиї свині';
- *\к'істка* → *о\к'іст* 'частина туші тварини, лопатка або стегно';
- *\ребра* → *\ребра*, *ре\берц'а*, *по\р'ібйа*, *по\р'ібина* 'м'ясо, що прилягає до ребер разом з ребрами';
- *сте\гно* → *стег\но* 'м'ясо тварини із стегнової зони';
- *ло\патка* → *ло\патка* 'м'ясо, розташоване в зоні кістки лопатки';
- *клуб* → *клуб* 'м'ясо з верхньої частини ноги, таза у тварини';

- жи\в'ит, \черевево → живо\тина п'ід^мче^н\ревина, \шпондер 'частина свинячої туші із живота';
- \окорок → \окорок 'запечена страва з цієї частини м'яса', окороч\ка 'курячі стегна'» [30, с.79].

Також до назв м'яса, в основі яких лежать інші ознаки, відносимо лексеми:

- \вир'ізка – смуга м'яса, яку вирізають з-над хребта свині;
- ф'іл'е, ф'іл'ейка – смуга м'яса, знята з хребта свині;
- \фартух, хвар\тух – м'ясо з черевної частини туші свині [30, с.80].

2.2.2. Назви тваринного жиру

На позначення тваринного жиру використовують лексему \сало.

Зафіксовано лексеми, «мотивовані назвою органу, з якого знято сало, або способом відокремлення цього сала від туші:

- п'іч:е^н\ревина – сало, зняте із черева;
- о\шийок, о\шейка, о\шиїник – сало із шиї чи підгорля свині;
- гру\динка, ш\чоки, \баки – сало з підгорля свині;
- нут\рак, нут\р'ак – сало, відокремлене з внутрішньої частини черевини, яке зберігається у сувої;
- зд'ір / зд'ор, з\д'ірник – сало, відокремлене з внутрішньої частини черевини, яке зберігається у сувої;
- \сало с п\рор'із:у, \сало прор'із\не – сало зі смужкою м'яса посередині, яке ніби прорізає сало» [30, с.87-88].

На позначення витопленого з сала жиру зафіксовано лексему с\малец', а 'обсмажені шматочки сала під час процесу витоплення жиру' мають номінацію шквар\ки, \вишкварки.

2.2.3. Назви риб

Серед поширених назв риб зафіксовано лексеми \окун' (\гокун'), \короп, ка\рас', л'ашч, п\л'ітка, тоўсто\лоб, ш\чука, сом, су\дак, де\рун 'маленький окунь', \коблик (\коўблик, \коўбел') 'бичок', слиз (с\лизик) 'в'юн'.

2.2.4. Назви м'ясних страв

Серед м'ясних страв зафіксовано такі лексеми:

- *би\ток, отбиў\на, від^тбиў\на* – поріzana на пластини та відбита спеціальним молотком філейна частина м'яса;
- *буже^н\на* – запечене чи копчене м'ясо;
- *жар\ке* – печеня;
- *\кишка* – страва зі свинячої кишки з різною начинкою;
- *кот\лета (кот\л'ета)* – страва з фаршу;
- *коўба\са \л'іверна, \л'іверка* – ковбаса з потрухів;
- *кро\в'анка (кроў\л'анка)* – ковбаса з свинячих кишок, начинених фаршем з гречаних круп, свинячої крові, м'яса та сала;
- *осе\ледець'(госе\ледець') \мочаний* – маринований оселедець або будь-яка маринована риба;
- *паи\тет* – варені потрухи;
- *поро\с'а, сви\н'а, с\винка, х\r'ушка* – м'ясна страва з начинкою із коржів, що традиційно готується на Великдень;
- *\риба хо^в\лод'ана* – рибний холодець.
- *\рул'ка* – відварена чи запечена свиняча нога;
- *с'в'іжи\на* – тушковане свіже м'ясо свині;
- *сал'ти\сон (сал'т'і\сон)* – свинний шлунок наповнений відвареним м'ясом та спеціями;
- *с\туде^нец', хо\лод'ане* – холодець;
- *т'іф\т'ел'ки* – котлети з фаршу та рису;
- *ту\шонка* – консервоване м'ясо;
- *фри^ека\дел'ки (фр'іка\дел'ки)* – маленькі кульки з фаршу.

3. Назви їжі рослинного походження

3.1. Назви круп і страв із них

Страви з круп мають спільну загальну номінацію *\каша*.

Лексеми на позначення назв круп та каш із них:

- *в'ї\с'анка (о\с'анка, го\с'анка), кру\на в'ї\с'ана (о\с'ана, го\с'ана) → в'ї\с'анка (о\с'анка, го\с'анка), \каша в'ї\с'ана (о\с'ана, го\с'ана);*
- *г\речка, кру\на гре\чана → г\речка, \каша гре\чана;*
- *йач\м'ін', йач\м'інка, \йачка, кру\на йач\м'ін:а → йач\м'інка, \йачка, \каша йач\м'інна;*
- *кру\на кукуру\дз'ана (кукуру\з'ана) → \каша кукуру\дз'ана (кукуру\з'ана), мама\лига;*
- *\манка, кру\на \ман:а → \манка, \каша \ман:а;*
- *пер\ло\ка, кру\на пер\лова → пер\ло\ка, \каша пер\лова;*
- *пше\нищ'а, кру\на пше\нична (пше\нишина) → \каша пше\нична (пше\нишина), ку\т'а;*
- *пшо\но, пшо\н'анка, кру\на пшо\н'ана → пшо\но, пшо\н'анка, \каша пшо\н'ана, ку\л'їш, во\локи;*
- *рис, кру\на \рисова → рис, \каша \рисова.*

Крупа, зварена в молоці, має номінацію *\каша мо\лочна (мо\лошина)*.

Також виділено синонімічні між собою лексеми *\вис'ї\ки, грис, \с'їчка / \с'ечка* на позначення побічного продукту переробки цільних зерен на борошно.

3.2. Назви рослин, що використовують у приготуванні їжі, та страв із них

3.2.1. Назви рослин, що використовують у приготуванні їжі

Ми зафіксували численні лексеми на позначення назв рослин, які часто використовують у приготуванні страв:

- *\бабкове \лист'а* – лаврове листя;
- *бара\бол'а, кар\тохл'ї* – картопля;
- *бу\рак* – буряк;
- *га\рбуз* – кавун;
- *\горс'к'ї с\ливи* – різновид слив;
- *ка\бак* – гарбуз;

- *ка\л'андра* – коріандр;
- *ква\сок, шча\в'їй* – щавель;
- *му\рел'ї* – абрикоси;
- *наг'їд\ки, найїд\ки* – календула;
- *па\n'їрка* – різновид яблук;
- *\перец' г'їр\киї, пер\чиц'а* – сушений червоний перець;
- *по\r'їчки, пу\зички, спо\ришки, шпо\ришки* – червона смородина;
- *хра\буст* – капустяне листя;
- *\черех* – черешні.

3.2.2. Назви страв рослинного походження

Страви з використанням рослин у приготуванні реалізовані такими діалектними лексемами:

- *\б'їгус, \б'їгос* – тушкована капуста;
- *бара\бол'аники (барабол\л'аники), \терт'ухи, деру\ни* – картопляники;
- *го\рох* – горохове пюре;
- *горох\л'аники* – горохові млинці;
- *гре^м\чаники* – котлети на основі гречки або голубці з гречкою;
- *зак\рутки* – консервація;
- *каба\кова \каша* – гарбузове пюре;
- *ква\сол'а (фа\сол'а, фа\сол'ї)* – страва з вареної квасолі;
- *к\ваша* – квашені овочі;
- *киси^е\лиц'а* – варення із слив;
- *мун\дерка (мун\д'ерка)* – варена картопля зі шкіркою;
- *суш\n'а, \сушка* – сухофрукти;
- *цибу\л'аники* – млинці з цибулі.

Також у кулінарії Поділля репрезентовано страви з молоком на рослинній основі (біла рідина з конопляного чи гарбузового насіння), номінованим лексемою *гур\да*.

3.3. Назви хліба та його частин

Лексема *хліб* є загальноживаною в усіх досліджуваних говірках у межах подільського говору. Серед різновидів назв хліба зафіксовано: *хліб пшеничний* (*пшенишний*), *хліб білий*, *хліб сирий*, *хліб житній*, *хліб чорний*.

Також використовують синонімічні до лексеми *хліб* лексичні одиниці *буханка*, *булка*. На позначення великого за розмірами хліба зафіксовано лексему *хліб бина*, невеликого за розмірами хліба – *хліб бець*, *хліб бена*, *буханець*.

Частина назв видів хліба вже втратила внутрішню форму і на сьогодні є немотивованою: «однією з таких назв є *книш* / *книшч* ‘обрядовий хліб, який обов’язково має бути на святковому столі на Святий Вечір і зберігається впродовж усіх різдвяних свят’» [10, с.865].

Зафіксовано лексеми на позначення ‘запечений відірваний шматок тіста для хліба, що ще не встигло підійти’ або ‘низький хліб круглої форми із залишків тіста’. Це назви, похідні від дієслів:

- *палити* → *опалок*, *підпалок*;
- *вихватати* → *вихватен*’;
- *перепекти* → *перепічок*.

Лексичні одиниці на позначення частин хліба утворюють окрему мікрогрупу:

- 1) *шмат*, *шматок*, *кусок*, *скибка* ‘відрізана частина хліба’;
- 2) *горбушка* (*гарбушка*), *окрайок*, *окрайець*, *цілушка* ‘скибка, врізана від непчатого краю хліба’, ‘шматок хліба, що залишається після того, як його врізали’, ‘перший відрізаний шматок від цілого хліба’;
- 3) *шкоринка*, *шкуринка* ‘зовнішня тверда частина хліба’;
- 4) *м’якуш* (*макуш*), *м’якушка* (*макушка*) ‘внутрішня м’яка частина хліба’.

3.4. Назви страв із борошна та печених виробів

На позначення борошна як продукту розмелювання зерна в подільському говорі уживають дві питомі лексеми: *\борошно* і *му\ка*. Загальною назвою борошняних страв є субстантив *муч\не*.

Визначальним для назв борошна є його походження: *\борошно пше"ничне* (*пше"нишне*), *\борошно гре"чане*, *\борошно \житн'е*, *\борошно йач\м'ін:е*, *\борошно в'іў\с'ане* (*оў\с'ане*, *гоў\с'ане*), *\борошно кукуру\дз'ане*, *му\ка пше"нична* (*пше"нишна*), *му\ка гре"чана*, *му\ка \житн'а*, *му\ка йач\м'ін:а*, *му\ка в'іў\с'ана* (*оў\с'ана*, *гоў\с'ана*), *му\ка кукуру\дз'ана* (*кукуру\з'ана*).

Зафіксовано лексичну одиницю *з\доба* в значенні ‘печені виробу із дріжджового тіста’. Лексема *за\м'іс* означає ‘процес замішування тіста’, для приготування якого використовують *о\нару* або *зак\васку* ‘рідке тісто на основі води, борошна, дріжджів та цукру’.

Серед страв на основі борошна зафіксовано такі лексеми:

- *\бабка* – солодка страва з макаронів;
- *в'ара\ниці* – варене прісне тісто без начинки;
- *ват\рушка* – кругла, плеската, відкрита булочка з дріжджового тіста із заповненим сирною начинкою заглибленням;
- *вер\тути* – пироги з солодкою начинкою;
- *завимванці*, *ма\лислики* (*ма\л'іс'н'ки*), *на\л'іс'н'іки* – налисники;
- *йаго\д'аники*, *коло\т'аники* (*ко\лот'аники*) – млинці з ягодами;
- *ка\лач* (*ко\лач*) – солодкий обрядовий круглий хліб з отвором посередині;
- *кали\та* – солодкий обрядовий хліб, що печуть на свято Андрія;
- *кара\вай* (*коро\вай*) – великий хліб з прикрасами з тіста, що готують на весілля;
- *к\л'оцики* – галушки, зварені у воді чи молоці, що часто додають у суп;
- *к\л'оцики* – галушки або затірка;
- *корж* – тонкий круглий смажений пласт тіста;

- *\лежн'і* – пигори на основі картопляного тіста з начинкою;
- *ле^м\м'ішка* – страва на основі запареного борошна;
- *мед'ів\ник, медо\вик* – медовий пряник;
- *м\линчики, б\линчики* – млинці;
- *пал'а\ниц'а* – великий круглий хліб;
- *пампу\хи* – смажені солодкі пиріжки;
- *пам\пушки* – булочки з дріжджового тіста;
- *\паска* – традиційний солодкий хліб на Великдень;
- *\пизи* – варені галушки;
- *пле\т'онка (пл'і\т'онка)* – солодка булка з плетеного тіста;
- *\пончики* – смажені пиріжки;
- *\пундик* – різновид солодких смажених пончиків;
- *ро\галик* – солодка закручена булка у вигляді півмісяця;
- *со\роки* – солодкі оладки;
- *ск\рутен', ст\рутен'* – рулет із дріжджового тіста з начинкою;
- *у\гол'н'іки (ву\гол'н'іки)* – млинці, загорнуті у формі трикутника з начинкою.

4. Назви рідких страв

4.1. Назви супів

На позначення рідких страв у подільському говорі домінує лексема *суп* із відповідними різновидами залежно від інгредієнтів та способу приготування:

- 1) без додавання м'яса: *суп п'іс\ній, суп \син'ій*;
- 2) з додаванням м'яса: *суп з м\йасом (\м'асом, м\н'асом)*;
- 3) з додаванням круп: *суп гре^м\чаний, суп пше^м\н'аний, суп пше^м\ничний (пше^м\нишний), суп \рисовий, суп йач\м'ін:ий, суп в'і\с'аний (о\с'аний, го\с'аний), суп пер\ловий*;
- 4) з додаванням овочів: *суп ово\чевий, суп барабо\л'аний, суп го\роховий (горох\л'аний)*;

5) з іншими додатками: *суп мака\рон:иї, суп мо\лочний (мо\лошний), суп з к\л'оциками, суп з \тел'бухами, суп з фрика\дел'ками (з фр'ика\дел'ками), суп з пел'\мен'ами (п'іл'\мен'ами).*

Також зафіксовано лексеми на позначення інших видів супів:

- *\годз'а (\гоз'а), годз' (гоз'), ма\годз'а, ог'ір\ки* – рагу з картоплі, моркви, цибулі, квасолі, квашеної капусти, квашених огірків та м'яса;
- *за\т'ірка* – суп з шматочками розтертого тіста;
- *\йушка гриб\на* – суп з додаванням грибів;
- *капус\н'ак* – пшоняний суп із додаванням капусти;
- *ку\л'іш* – густий пшоняний суп із м'ясом;
- *роз\сол'ник (роз\сол'н'ік)* – суп з додаванням квашених огірків;
- *у\ха, йу\ха, \йушка* – суп з додаванням риби.

4.2. Назви борщу

Лексема *боршч* у подільському говорі передає значення 'рідка страва з буряків, картоплі, капусти та квасолі'. Серед різновидів борщу зафіксовано: *боршч че^н\р\воний, боршч зе\лений, боршч ве^н\с\н'аний, борщ п'іс\ний, боршч з м\йасом (\м'асом, м\н'асом), боршч з \к'істкойу (\к'істочкойу).*

На позначення 'м'ясного відвару для приготуванню рідких страв' використовують лексему *бул'\йон (бу\л'он).*

5. Назви напоїв

На позначення загальних назв напоїв зафіксовано лексеми *на\п'ій, пит\во, \п'ійло.*

Поширеними є різновиди напоїв на основі фруктів та ягід: *ком\пот (кам\пот), уз\вар, в'ід\вар, от\вар, ки^е\с'іл'.*

На позначення міцних алкогольних напоїв використовують лексеми *го\р'ілка (го\р'іўка), само\гон/само\гонка, \водка (\вод^мка).*

Серед інших алкогольних напоїв також зафіксовано лексичні одиниці:

- *б\ражка (б\рашка)* – невистояна горілка;
- *бур'а\чанка (бура\чанка)* – самогон з цукрового буряка;
- *виш\н'ак, виш\н'івка* – вишнева наливка;
- *ка\гор* – різновид вина;
- *медо\вуха, медо\гонка* – алкогольний напій з медом;
- *нас\тойанка* – наливка з більшим вмістом алкоголю;
- *пер\вак* – самогон на початковій стадії перегону;
- *пер\цовка* – алкогольний напій з гострим перцем.

Засвідчено лексему *мого\рич (мог\рич, мога\рич)*, що, «крім реалізації семантики ‘частування з приводу завершення якоїсь справи’, слугує репрезентантом і будь-якого алкогольного напою, переважно міцного» [30, с.139].

У ході дослідження також виявлено вирази, що мають фразеологічний характер і пов'язані з самогоноварінням. Оскільки цей процес був під забороною, то діалектоносії були змушені використовувати інші терміни. Як наслідок – утворено сталі вирази *ва\рити боршч, до\йїти ко\зу* зі значенням ‘робити самогон, гнати горілку’.

У подільському говорі також виявлено діалектні лексеми на позначення дій, пов'язаних з приготуванням страв:

- *\бити о\л'ї* – робити олію;
- *\га\кнути* – зіпсуватися;
- *закри\вати* – робити консервацію;
- *запра\л'ати* – додавати щось до страви;
- *коло\тити* – змішувати, розмішувати;
- *кри\шити, с'ік\ти* – подрібнювати;
- *ладну\вати* – готувати;
- *\лигати* – ковтати;
- *мас\тити* – додавати до каші масло або засмажку з олією;

- *на\сипати* – звати до столу;
- *насту\дити* – зварити холодець;
- *оби\рати (об:и\рати), \чистити* – знімати шкірку з овочів;
- *р'іхту\вати* – готувати їжу;
- *розчи^e\н'ати* – готувати дріжджове тісто;
- *са\дити* – ставити хліб до печі;
- *тоўк\ти, толо\чити, \м'ати, м\н'ати* – готувати картопляне пюре;
- *холо\дити* – готувати холодець;
- *цв'іс\ти* – покритися пліснявою;
- *шинку\вати, с'ік\ти* – подрібнювати капусту;
- *шк\рабати* – знімати шкірку з молодої картоплі.

Лексика на позначення ознак страви чи продукту, пов'язаних з їхнім зовнішнім виглядом, текстурою, смаком:

- *\в'ійаний* – молоко, перепущене на сепараторі;
- *гли^e\кий* – недопечений;
- *\добрий* – смачний;
- *мас\ний* – жирний;
- *маст\кий* – густий, масляний.

У подільському говорі на позначення деяких видів посуду засвідчено вживання загальних літературних назв із певними фонетичними видозмінами: *\вилка (ви\делка), \ложка (\лижка, \лишка), та\рілка (ти\ріл, та\ріл', та\ріл)* [7].

Інші лексичні діалектизми, які стосуються кухонного начиння, зафіксовані під час дослідження:

- *\бал'і́я* – велика металева посудина для миття посуду;
- *ба\н'ак* – чавун, велика каструля;
- *г\руба* – пічка;
- *\деко, б\л'аха* – металева форма для випікання з невисокими бортиками;
- *друш\лаг* – друшляк;

- *ка\зан* – великий чавунний посуд;
- *ка\чалка* – дерев'яний інструмент циліндричної форми, який використовують для виготовлення виробів із тіста;
- *к\варта* – кухоль для води;
- *ко\в'ін'ка* – кочерга;
- *мако\гон* – макогін;
- *па\тел'н'а, ча\ра* – сковорідка;
- *с\лойік* – банка;
- *то\к\чка* – інструмент для приготування картопляного пюре;
- *чер\пак* – велика довга ложка з довгою ручкою, якою наливають рідкі страви.

Виявлено лексику на позначення приміщень і споруд, призначених для приготування та вживання їжі:

- *ван\к'ір* – кімната, у якій готують або їдять;
- *ве\лика* або *хо\лодна к'ім\ната* – найбільша кімната будинку або ж зала, у якій найчастіше відбуваються святкування та застілля;
- *ка\биц'а* – літня глиняна піч надворі;
- *к\лун'а* – приміщення для зберігання зерна і снопів;
- *ко\мора* – сільськогосподарська споруда для зберігання продуктів;
- *\л'ітн'а \кухн'а* – окрема від будинку будівля, де готують їжу.

Висновки до розділу 3

Проведене дослідження дало можливість виокремити ряд фонетичних, морфологічних та лексичних особливостей.

Так, серед найпоширеніших фонетичних рис подільського говору можна виділити явище зближених між собою фонем [e] та [и] у ненаголошеній позиції, вживання твердого [p] перед голосними звуками, наявність протетичного [ɣ] перед голосними на початку слова та після губних приголосних вставного [н'], твердість приголосного [t] у дієслівних закінченнях третьої особи однини, повне

або часткове нерозрізнення ненаголошених голосних [o] та [y], стягнення подовжених приголосних та інші.

Серед основних морфологічних особливостей виділено: поплутання в роді, закінчення -ойу в іменниках першої та третьої відміни жіночого роду м'якої групи у формах орудного відмінка, закінчення -ом в іменниках другої відміни чоловічого роду м'якої і мішаної груп в орудному відмінку та в іменниках середнього роду другої та четвертої відмін, індукція іменників другої відміни на іменники першої відміни у формі родового відмінку множини, особливості у відмінюванні прикметників та утворенні вищого ступеня порівняння якісних прикметників.

Лексичний портрет доводить, що подільський говір має значну кількість відповідної лексики, яку ми об'єднали в групи: 1) загальні назви їжі та часу її приймання, 2) назви їжі тваринного походження, 3) назви їжі рослинного походження, 4) назви рідких страв, 5) назви напоїв. Також виявлено діалектні лексеми 1) на позначення дій, пов'язаних з приготуванням страв, 2) на позначення ознак страви чи продукту, пов'язаних з їхнім зовнішнім виглядом, текстурою, смаком, 3) кухонного начиння, 4) приміщень і споруд, призначених для приготування та вживання їжі. Зафіксовано дві фразеологічні одиниці, пов'язані з самогоноварінням.

Отже, основні фонетичні та морфологічні риси доводять приналежність подільського говору до південно-західного наріччя, а лексичне наповнення тематичної групи назв їжі та напоїв відкриває перспективи для більш широкого дослідження тематичних груп лексики в подільському говорі.

ВИСНОВКИ

Історичні, географічні та культурні чинники знайшли своє відображення формуванні традиційної регіональної гастрономії Вінниччини. Зокрема, переселення на територію Поділля численних етнічних груп, довготривалі періоди існування під пануванням Польської та Російської держав, хороші кліматичні та географічні умови, а також міжкультурні контакти, поява глобалізаційних тенденцій та прагнення до осучаснення – аспекти, що значною мірою створюють загальну картину подільської кулінарії.

У цілому, перелік традиційної їжі мешканців Вінниччини також відображає особливості побуту, ведення господарства, менталітету місцевого населення. Однак, зараз спостерігаємо деяке скорочення частоти вживання певних страв чи продуктів, що пов'язано з сучасними тенденціями суспільно-культурних процесів.

Подільський говір ще недостатньо досліджений на сучасному етапі, що відкриває перспективи для подальшого аналізу.

Кулінарна лексика подільського говору Вінницької області має певні фонетичні, морфологічні та лексичні особливості, які виділено в процесі дослідження.

Серед основних фонетичних рис можна виділити явище зближених між собою звуків [e] та [и] у ненаголошеній позиції, вживання твердого [p] перед голосними звуками, наявність протетичного [г] перед голосними на початку слова та після губних приголосних вставного [н'], твердість приголосного [т] у дієслівних закінченнях третьої особи однини, повне або часткове нерозрізнення ненаголошених голосних [o] та [y], стягнення подовжених приголосних та ін.

Найпоширенішими морфологічними особливостями подільського говору у процесі дослідження є поплутання в роді, закінчення -ойу в іменниках першої та третьої відміни жіночого роду м'якої групи у формах орудного відмінка, закінчення -ом в іменниках другої відміни чоловічого роду м'якої і мішаної груп в орудному відмінку та в іменниках середнього роду другої та четвертої відмін, індукція іменників другої відміни на іменники першої відміни у формі родового

відмінку множини, особливості у відмінюванні прикметників та утворенні вищого ступеня порівняння якісних прикметників.

Мовні риси діалектів постійно змінюються під впливом літературної мови та різноманітних позамовних чинників, що доводить перспективи різноаспектного вивчення діалектизмів та їх функціонування на різних рівнях мови.

Лексичне наповнення тематичної групи назв їжі та напоїв подільського говору не є популярним об'єктом для дослідження серед науковців, що доводить важливість вивчення цієї групи лексики задля збереження культурної спадщини та доповнення діалектологічних праць, присвячених цій темі.

Тому вивчення говору на лексико-семантичному рівні було найвагомішим під час дослідження. Лексичний портрет доводить, що подільський говір має значну кількість відповідної лексики, яку ми об'єднали в групи: 1) загальні назви їжі та часу її приймання, 2) назви їжі тваринного походження, 3) назви їжі рослинного походження, 4) назви рідких страв, 5) назви напоїв. Також виявлено діалектні лексеми 1) на позначення дій, пов'язаних з приготуванням страв, 2) на позначення ознак страви чи продукту, пов'язаних з їхнім зовнішнім виглядом, текстурою, смаком, 3) кухонного начиння, 4) приміщень і споруд, призначених для приготування та вживання їжі.

Зібрана і проаналізована тематична група назв їжі та напоїв відкриває перспективи дослідження інших тематичних груп лексики в подільському говорі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Атлас української мови : в 3 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні [та ін.] ; [редкол.: І. Г. Матвіяс (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 1984 - 2001.
2. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. Київ: Вища школа, 1980. 246 с.
3. Березовська Г. Східноподільські говірки в контексті подільського говору / Г. Березовська // Філологічний вісник Уманського держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини : зб. наук. праць / [відп. ред. Г. І. Мартинова]. Умань : Візаві, 2012. Вип. 3. с. 8-14. Режим доступу: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/1457/1/shidnopodilski_govirky.pdf.
4. Березовська Г. Г. Структурна організація та географія назв одягу і прикрас у східноподільських говірках: автореферат... канд. філол. наук, спец.: 10.02.01 - українська мова / Березовська Г. Г. К. : Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2011. 20 с.
5. Бігусяк М. Назви їжі та напоїв у регіональних словниках як джерело етнолінгвістичної інформації // Етнос і культура. 2013–2014. № 10–11. 89–96 с.
6. Брилінський Д. Словник подільських говірок / Д. Брилінський. Хмельницький, 1991. 115 с.
7. Вакалюк Я. Ю. Назви посуду та іншого кухонного начиння в українській мові // Культура слова. 1985. Вип. 29. 45–48 с.
8. Вдовиченко А.В., Ситар, Г.В. Фонетичні особливості говірки міста Гнівані Вінницької області: підсистема голосних [Електронний ресурс]// Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. Режим доступу: <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/download/4837/4868>.
9. Волкова А. Науково-етнографічне дослідження особливостей технології страв української національної кухні [Електронний ресурс]: наукова стаття

- / А. Волкова // Траектория науки.2015. № 1. 0,43 авт. арк. Режим доступу:
<http://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/4>.
- 10.Гороф'янюк В.І. Номінація хліба в українських центральноподільських говірках: етнолінгвістичний контекст / І.В. Гороф'янюк, В. Борищук // [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<https://journals.pan.pl/Content/130437/2023-04-SOR-12.pdf>
- 11.Гороф'янюк І.В. Запозичення як спосіб номінації їжі та напоїв у центральноподільських говірках / І.В. Гороф'янюк, В. Борищук // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://aab-philologica.kmf.uz.ua/aabp/article/view/31/29>
12. Гороф'янюк І.В. Лінгвістичне портретування центральноподільських говірок української мови [Електронний ресурс]. Режим доступу:
file:///C:/Users/%D0%86%D1%80%D0%B0/Downloads/Nzvdpu_filol_2019_28_16-2.pdf
13. Гороф'янюк І. В. Ботанічна лексика центральноподільських говірок: Матеріали до Лексичного атласу української мови / І. В. Гороф'янюк; відп. ред. П. Ю. Гриценко; до друку рекомендовано Вченою радою Інституту української мови НАН України. Вінниця : ПП І. Б. Балюк, 2012. 304 с.
14. Гороф'янюк І. В. До питання історії вивчення подільського говору / І.В. Гороф'янюк // Лінгвістичні читання : зб. наук. статей / [відп. ред. О. А. Павлушенко]. Вінниця: „Ландо ЛТД”, 2011. Вип. 4. 186-199 с.
- 15.Гриценко П.Ю. Основні риси подільського говору // Поділля : історикоетнографічне дослідження / Артюх Л.Ф., Балушок В.Г., Болтарович З.Є. та ін. К. : Доля, 1994. 74-84 с.
- 16.Громко Т. Ареалогічні особливості лексики на позначення сільськогосподарських культур в східноподільських говірках Кіровоградщини / Т. Громко // Науковий часопис Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру: зб. наук. праць студентів, магістрантів, викладачів / відп. ред. Т. М. Тищенко. Умань: ВПЦ «Впаві», 2013. Вип. 2. 13-27 с.

17. Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. / Ф.Т. Жилко. К.: Радянська школа, 1966. 307 с.
18. Івашина О. Назви городніх рослин в подільських говірках Кіровоградщини / О. Івашина, Т.В. Громко // Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи: Матеріали VII Всеукраїнської конференції студентів, аспірантів і молодих учених (м. Вінниця, 26-27 2018 р.) / відп. ред.. І. В. Гороф'янюк. Вінниця : Планер, 2018. 93-98 с.
19. Ігнатенко Д.А. Динаміка назв житлового комплексу в українських говірках на півночі Молдови // Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст. К., 2014. 207-211 с.
20. Кацалапенко К. В. Лексико-семантична група назв рідких страв у говірках Східного Поділля // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. Праць відп. ред. М. Я. Плющ. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 5. 52-55 с.
21. Кацалапенко К. В. Назви м'ясних страв української кухні у східноподільських говірках // Лінгвістика : зб. наук. праць / голов. ред. В. Д. Ужченко. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2008. Вип. 3, № 15. 83–89 с.
22. Кацалапенко К. В. Назви хліба в календарній обрядовості Східного Поділля // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць / відп. ред. М. Я. Плющ. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. Вип. 3, кн. 2. 101-106 с.
23. Коваленко Н. Д. Лексика подільських говірок у «Словарі української мови» Б. Грінченка / Н. Д. Коваленко // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/16117/1/Kovalenko.pdf>
24. Краєвська Г. П. Народна виробнича термінологія центральних говірок Поділля : автореферат... к. філолог. наук, спец.: 10.02.01 - українська мова / Краєвська Г. П. К. : Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2010. 21 с.

25. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. / І.Г. Матвіяс. К.: Наук. думка, 1990.
26. Матеріали до словника подільського говору / Упор. І. В. Гороф'янюк. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2021. 461 с.
27. Мединський А. М. Структурна організація і семантика гончарської лексики у подільських говірках : автореферат / Мединський А. М. К. : Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2006. 19 с.
28. Мельничук О. С. Словник специфічної лексики говірки села Писарівки (Кодимського району Одеської області) / О. С. Мельничук // Лексикографічний бюлетень. К.: Вид-во АН УРСР, 1952. Вип. 2. 67-98 с.
29. Мельничук О.С. Південноподільська говірка с. Писарівки (Кодимський район Одеської області) / О. С. Мельничук // Діалектологічний бюлетень. К.: Вид-во АН УРСР, 1951. Вип. 3. 45-66 с.
30. Оскирко О.П. Назви їжі та напоїв у східноподільських говірках: Дисертац. канд. філол. наук, спец.: 10.02.01 - українська мова / оскирко О.П. Умань, 2018. 397 с.
31. Оскирко О.П. Назви їжі та напоїв як об'єкт українського мовознавства / Оскирко О.П. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://fch.udpu.edu.ua/article/view/138787/136277>
32. Подільський говір [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um180.htm>
33. Подільський говір: Бібліографічний покажчик / Уклад. : І. В. Гороф'янюк, Н. Д. Коваленко, Т. М. Тищенко. Вінниця: ТОВ фірма «Планер». 2013. 141 с.
34. Поліщук Л.Б. Номінація будівельного матеріалу в східноподільських говірках // Діалекти в синхронії та діяхронії: загальнослов'янський контекст. К., 2014. 397-400 с.
35. Поліщук Л.Б. Структурна організація та географія назв традиційного будівництва в східноподільських говірках: автореферат... канд. філол. наук, спец.: 10.02.01 - українська мова / Поліщук Л.Б. Вінниця, 2015. 25 с.

36. Прилипко Н. Подільський говір / Н. Прилипко // Українська мова: енциклопедія. К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.
37. Романченко А. П. Говірка села Бандурове Гайворонського району Кіровоградської області / А. П. Романченко // Записки з українського мовознавства. 2016. Вип. 23. 67-74 с.
38. Сільське господарство Вінниччини: тенденції змін ефективності господарської діяльності різних організаційно-правових форм господарювання (за матеріалами вибірових сільськогосподарських підприємств та особистих селянських господарств Вінницької області): Колективна монографія. Вінниця.: Вінницький національний аграрний університет, 2011. 368 с.
39. Сташкевич І. А. Особливості подільського говору / І. А. Сташкевич, В. П. Деда, О. О. Зяровський [Електронний ресурс] // Матеріали XLVII регіональної наук.-техн. конф. ВНТУ. Вінниця. 2019. Режим доступу: <http://surl.li/ucase>.
40. Танцюра Г.Т. Весілля в селі Зятківцях / Г.Т. Танцюра. К: Редакція часопису "Народознавство", 1998. 404 с.
41. Тищенко Т. М. Східноподільський родильний обряд : лексикографічний і текстовий описи / Т. М. Тищенко. Умань : РВЦ «Візаві», 2014. 392 с.
42. Тищенко Т.М. Лексика бджільництва Східного Поділля: [словник] / Т.М. Тищенко. Умань, 2008. 88 с.
43. Тищенко Т.М. Способи номінації в рибальській лексиці східноподільських говірок// Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст. К.,2014. 471-476 с.
44. Шеремета Н.П. Говіркове мовлення у мовному просторі Поділля [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/usaau>

ДОДАТКИ

Додаток А

ДІАЛЕКТНІ ТЕКСТИ

1. Як робили колотуху

[А / то це / в'ід'ігр'і\вали сир / кип'я\тили моло\ко / т\реба \добре йо\го сп\ражити / шоб во\но \добре \випражилос'а / то\д'і сир / розти\рали йо\го \добре / і зали\вали цим же моло\ком / роз\водили / і доба\у\ли ше сме^н\тани / і то\д'і с\тавили йо\го в \тепле \м'ісце / і во\но це / шоб с'\к'іка пос\тойало там \сутки с'\к'іки то\д'і полу\чалос' во\но та\ке гус\те / і та\ке \дуже \добре // То\д'і п'ір'іж^ш\ки ма\чати чи там до \чого // Та\ка ко\лу\туха ка\зали в нас / а по те\пер'ішн'ому \р'ажанка / це та\ке ше //]

*(Записала Турок І. А. від Турок Ніни Йосипівни 1952 р.н., освіта – 9 класів,
у с. Харпачка Гайсинського р-ну Вінницької обл. 30 квітня 2023 р.)*

2. Як варили шупеню

[Ва\рилас'а \каша / чи пшо\н'ана чи там гре^н\чана / і ва\рили го\рох в п'і\ч'і / в'ін та\кї / \йушки неба\гато в \н'ому / т\рошки з \йушечкойу / со\лили / пе^р\чили / там чут' помас\тити / і поли\вали то\д'і \кашу ним // Та\ке во\но \дуже смач\не //]

Як називали?

[Шу\пен'а / ка\зали \каша ш:у\пен'ойу // А чо йо\го так назив\вали то йа не \знайу / ка\зали / шо \каша ш:у\пен'ойу //]

*(Записала Турок І. А. від Турок Ніни Йосипівни 1952 р.н., освіта – 9 класів,
у с. Харпачка Гайсинського р-ну Вінницької обл. 30 квітня 2023 р.)*

3. Як робили храбуст

[Ка\пуста к\вашена голов\ками // Ка\пуста / хра\буст в нас назива\ють / к\вас'ат ма\лен'к'і голов\ки / \р'ізати їх на\четверо чи на\вос'меро \р'іжеш / \пот'ім цей кла\деш на\низ шар \жирного \м'аса ну з\к'істочкою / ц'і\бул'ки \трошки при\правл'ана / і ша\рами ц'і\бул'у так кла\деш / ой / \кау / ка\пусту // Кла\деш ка\пусту і так два три ша\ри / і \тушиц':а / в ду\хоўвц'і в п'і\ч'і \тушиц':а // Назива\ють в нас хра\буст ка\зали \ран'че / да // О\це й фс'о / сту\шили / й вкус'\н'ат'іна //]

(Записала Турок І. А. від Жмурко Ганни Йосипівни 1961 р.н., освіта – 10 класів, у с. Степашки Гайсинського р-ну Вінницької обл. 30 квітня 2023 р.)

4. Як готували поросю на Великдень

[Ну ше була в нас на \паску \дуже та\ка смач\на смач\на ст\рава / йа\ку гуту\вали бат'ки / \даже йа в \даний час хот' йа йі\йі з\найу / хот' йа йі\йі то\д'і скушту\вала / но йа не з\найу йак йі\йі до пу\т':а приго\ту\вати / і \саме тої корж^ш / розу\м'ійеш // Спер\ва б\ралос'а \ребра сви\н'ач'і / ц'і\ле це реб\ро / \разом во\но з фарту\хом / не в'ідр'і\завс'а тої фар\тух / а \пот'ім \д'едушка / \бабушка пек\ла корж^ш / в'ін був та\кого ко\ричневого \кол'ору / в'ін \п'ікс'а на лист\ку ка\пусти / і на чирі\н'і / без н'і\йаких ми\сок / без н'і\йаких \деків / на са\му чир'і\ну в п'іч / та\к'і бу\ли ц'і / \довг'і / ло\пати // На тих ло\патах во\но \сунуло\с'а в п'іч / но м'і\силос'а во\но / моло\ко / \сало / ту\ди нар'і\залос'а / \йайц'а / ба\гато йа\йец' \треба щоб во\но бу\ло смач\на ц'а при\права / і то\д'і ко\ли цей корж^ш с\п'ікс'а / в'ін та\кий нео\бичний йак о\це ми \коржики пе\чем шо \можна їх поло\мати і \йісти з цим / в'ін та\кий \плотний \плотний був // Йо\го \терли на \тертку / а то\д'і добав\л'али ту\ди \ц'ого \сала / о\цих в\с'аких при\прав / за\м'ішувалос'а / во\но ро\билос'а та\ким / йак\раз к\лалос'а на т'і \ребра / закри\валос'а / цим / фарту\хом / заши\валос'а // Во\но бу\ло та\ке здо\рове здо\рове / назива\валос' на \паску поро\с'а //]

(Записала Турок І. А. від Дідиченко Любов Степанівни 1958 р.н., освіта – 10 класів, у м. Гайсин Гайсинського р-ну Вінницької обл. 1 травня 2023 р.)

5. Куліш

Як варили колись куліш?

[Ку\л'іш ва\рили з / кру\па / бара\бол'ку зва\ри ки\даец'а то\д'і ки\дали кру\пу ну кру\па бу\ла пер\ловка пшо\но ва\рили суп з пшо\на / о / ка\ш'і ва\рили вс'і ше //]

А як варите куліш зараз?

[А йак? \Кинула бара\бол'ку зва\рила бара\бол'ку то\д'і \кинула кру\пи зва\рила і от то\б'і полу\чайец'а ку\л'іш та\кий а н'і суп //]

А які види кулішу ви знаєте?

[Ну йа\к'і там? І ко\лис' і куку\рудз'ану ва\рили суп цей куку\руз'ана кру\па / мама\лигу ва\рили //]

(Записано Ватагою О. В. від Козоріз Євдокії Василівни 1937 р.н., освіта – 6 класів, у с. Нова Ободівка Гайсинського р-ну Вінницької обл. 8 травня 2022р.)

6. Гарбузова каша

Як варити кашу з кабака?

[Хм / на\чистити / йак \хоче"ш моло'ка ў\л'ати / а н'е то \сахару й к\рупи чи мака\рону \кинула / ву\но пуки\п'іло \вим'ішала пото\лочила \добре / то с'і\даї жи\ри //]

А як її називали?

[Гарбу\зова / а ка\ш'і ва\рили і йач\м'ін':і / і гу\рохув'і / і \рисув'і куку\рудз'ан'і йа\к'і при\ходилос' // ту\д'і та\к'і бу\ли \добрі а \зара пфрт' //]

(Записано Ватагою О. В. від Вербецької Марії Едурдівни 1936 р.н., освіта – 4 класи, у с. Нова Ободівка Гайсинського р-ну Вінницької обл.

8 травня 2022р.)

7. Страви зі свинини

Що готували, як свиню зарізали?

[Та\ко / \кишку / куба\су / пи\ч'інку / кут\л'єти / ше шо //]

Свіжину готували?

[А\шож' // Об\жарила / сту\шила / часнич\ку / ци\бул'ки / \перц'у \лист'ц'ачко зап\равила / тій \хочеш ки\даї кар\тошку на\четвири об\жар / чи хоч йа\кус' мама\лигу чи шо чи \кашу шо хоч су\б'і тій ва\ри // до \тойі пе^m\ч'інки //]

А печеню?

[А / зап'і\кали к\луби і пу\r'ібл'а бу\ло пи\чеш тій йі\сиш \ходиш на бура\ки дв'і ни\д'іл'і //]

А ковбасу, кров'янку як?

[Ну йак / пу\r'ізати др'іб\нен'ко часнич\ку перц'у / \вим'ішала / т\рошки во\ди / пом\н'ала пом\н'ала / вно \йушичку дасц' / вс'о //]

А пекли далі як?

[Ну то пик\ти то вжи^с до в\кусу / начи\н'али вс'о йак \маїє \бути //]

А як кров'янку готувати?

[В'ідва\рити \кашу / роз\коло\тити кроў / на\л':ати ци\бул'і ча\rу на\жарити / \перц'у \кинути / ту\ді \кушати / а\га / \сол'і т\реба / то^y т\реба //]

(Записано Ватагою О. В. від Вербецької Марії Едурдівни 1936 р.н.,

освіта – 4 класи, у с. Нова Ободівка Гайсинського р-ну Вінницької обл.

8 травня 2022р.)